
„Hídemberek” a forradalomban

Mindig szerettem azokat a közösségeket a történelemben, amelyek hidat képeznek különböző világnézetű és szociológiai helyzetű emberek között. A magyar történelem sajnos az ilyen hídszerepet betöltő közösségeket rendre a vesztesek táborába sorolta. A reformkori centralistáktól a Vázsonyi Vilmos- és Rassay Károly-féle liberálisokon keresztül Bibó Istvánig azok, akik a közvetítő pozíciót foglalták el a különböző eszmei táborok között, mindig elbuktak, szétszéledtek, illetve meghúzódtak a harcos, radikális irányzatok árnyékában. Úgy tűnik, a magyar sors nem tolerálja a „girondista” vagy „belga” mentalitást és karaktert.

Ha volt olyan esemény a 20. századi magyar történelemben, amely alkalmat adott a társadalmi és ideológiai határokon való felülemelkedésre, az 1956-os forradalom volt az. Tudvalevő, hogy az egyetemi és főiskolai diákok kezdték el a forradalmat, megfogalmazva a diákság 16 pontját, de már korábban, a Petőfi Körbe tömörült reformkommunista értelmiség vitáiban érlelődtek az antisztálinista reformok. Ugyanakkor jórészt a józsefvárosi, ferencvárosi, kőbányai, csepeli munkások vívták meg a fegyveres harcot. A szovjet csapatok elleni küzdelemben egyesülhetett az „emberarcú” kommunizmus híve, a polgári demokrácia támogatója, a népi írók rajongója, a volt szociáldemokrata, a kisgazda agrárdemokrata, a pártonkívüli, noha eltérő jövőképekkel és a társadalomra vonatkozóan gyökeresen eltérő koncepciókkal. Nagy Imre, Angyal István, Iván Kovács László és Mindszenty József nélkül (hogy csak a forradalom néhány ikonikus alakját említsük) nem képzelhető el a forradalom emlékezete. A társadalmi és politikai vízió eltért, ám összekötötte őket a kérlelhetetlen antisztálinizmus és a magyar függetlenség vágya.

Ebbe a színes 56-os eszmei áramlatba illeszkedik a „Kolhoz Kör”. Zsebők Csaba történész, költő, számos verseskötet és a balkáni történelemről szóló könyv szerzője, a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola docense eredt az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1956-ban megszerveződött, szociológiailag döntően az új rendszer által kinevelt munkás-paraszt származású egyetemi oktatókból és hallgatókból álló asztaltársaság nyomába. A téma jelentőségéhez nem férhet kétség. Az 1956-os tárgyú könyvek nagy része a fegyveres harcra vagy az országos jelentőségű közéleti szereplők sorsára, mindenekelőtt Nagy Imre vagy a felkelőparancsnokok életútjára koncentrált, és így a mezo- és mikroszintű cselekvők háttérbe szorulnak. Zsebők könyve, számomra szimpatikus módon, megfordítja a hagyományos látószöveget: egy mikroközösség (egyetemi kör) lesz a főszereplő, és az országos közéleti személyiségek válnak mellékszereplővé.

A könyv érdeme a mikroszinten történő vizsgálat mellett az a szemlélet, amely szakit az eddigi felfogással, miszerint 1956 októbere egyik napról a másikra találta meg a tömegeit. Zsebők egyértelműen leteszi a voksot amellett, hogy a forradalom nem a semmiből tört ki. A forradalom a kis értelmiségi körök, asztaltársaságok, szellemi műhelyek, egyetemi körök levegőjében érlelődött. Az egyetem bizonyos védőburkot jelentett a fiatal, rendszerkritikus, sőt rendszerellenes egyetemisták számára. Az, hogy többségük a „népi” származású értelmiséget reprezentálta (Máté Imre, Szakács Sándor és ifj. Domokos Pál Péter paraszti származásúak voltak) szintén viszonylagos védelmet jelentett számukra, például a polgári származású fiatalokkal, és főleg a nem egyetemista „osztályellenséggel” szemben.

A „Kolhoz Kör” többszörösen is hidat képezett. Összekötötte a népi származású értelmiséget a régi polgári családok leszármazottaival, a népieket az „urbánusokkal”, az egyetemistákat az utcával. A Körben képviseltette magát katolikus paraszt és zsidó polgári család sarja. Az Amerikát megjárt északnyugat-dunántúli, rábaközi paraszt sarja éppúgy ott volt a Körben, mint a Bánátból érkezett történész és az erdélyi irodalomtudós. Figyelemreméltó, hogy hárman is a határon túlról érkeztek: I. Tóth Zoltán, ifj. Domokos Pál Péter és Szabad György. Az „amerikás” és romániai szemléletmód is valószínűleg befolyásolta ezeket a fiatal értelmiségieket, akik elkötelezettek voltak egy szociálisan érzékeny, ugyanakkor nemzeti értékrendszer mellett. Mint látható, ezek az értelmiségiek nagyon különböző élményekkel érkeztek. Amellett, hogy a Kör a forradalom egyik szellemi előkészítőjeként tartható számon, észrevétlenül lebontotta a Horthy-korszakból átöröklött törésvonalakat: a „népi-urbánus”, katolikus-protestáns, keresztény-zsidó, erdélyi-dunántúli törésvonalat. Sajnálhatjuk, hogy egy ilyen józan és toleráns civil kör nem válhatott egy új szellemi és politikai elit inkubátorává!

Zsebők írását egy igen hosszú, tizenhat oldalas elméleti tanulmány vezeti be Nagy Ervin filozófus tollából. Ez a tanulmány is megérné, hogy monográfiává alakítsák, hiszen egy sokakat érdeklő és a történelemben sokakat érintő történelmi fogalomról van szó, nevezetesen a forradalomról. Nagy Ervin bemutatja részletesen a forradalom fogalomtörténetét. Döntő jelentőségű, hogy a forradalmat a francia forradalom időszakáig a „visszatérés” értelemben használták. A szó eredeti jelentését hordozó latin *revolvere* szóra utal mindmáig a legtöbb nyelv forradalom szava: angolul *revolution*, németül, die *Revolution* németül, *révolution* franciául. A francia forradalom volt az első, amely nem az ősi, ideális állapotokhoz való visszatérést, a régi állapotok helyreállítását célozta, hanem egy új társadalom fölépítését és valamennyi ember közboldogságát (14.) Bár vannak érvek amellett is, hogy a kétféle jelentés még a francia forradalom jakobinus irányzatában sem szakadt szét egymástól: a jakobinusok is hivatkoztak gyakran az ősi francia szabadságra. Ezt követően Nagy szembeesíti egymással a marxí és a Hannah Arendt-i forradalomértelmezést. Arendt értelmezése a lényeges, amely szerint a forradalom szükségszerűen az elnyomás alóli fölszabadulást jelenti. (17.)

A forradalom minden esetben „morális igazolásra szorul”, azaz Arendt számára az a lapos lexikonszerű forradalom-definíció, miszerint a *forradalom egy gyors, ugrás-szerű, erőszakos változás*, nem jelent önmagában véve pozitívumot. Ha a forradalom nem rendelkezik morális megalapozással, akkor nem forradalomról, hanem puccsról beszélhetünk. Mindez azért jelentős, mert a Kádár János által vezetett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány magát tekintette forradalminak – ahogyan azt nevével is jelezte –, míg az 56-os eseményeket ellenforradalomnak nevezte. Túlmenően azon a problémán, hogy objektív nézőpontból a forradalom és ellenforradalom közé tehető-e értékrendbeli különbség, Arendt logikája szempontjából a Kádár-kormány közönséges puccsot hajtott végre Nagy Imre és a forradalom ellen, hiszen Kádár és kormánya mögött nem állt morális igazolás, csupán idegen katonai erő.

A forradalomelméleti bevezetőt követően Zsebők Csaba megismerteti olvasóit a Kör történetével. A könyv egyik szerkezeti erénye a tagolás módja: rövid, könnyen végigolvasható, idegen szavakkal nem megterhelt fejezetek szólnak a Kör történetéről. 1956. március 15-re teszik a Kör megalakulását. (24.) Kora ősszel a Kör önálló egyetemi lapot jelentetett meg *Tiszta szívvel* címmel. (25.) Sajnos nem tudjuk meg, mi volt a pontos motiváció, amely indokolta József Attila verscímének választását, bár bizonyos tekintetben kitalálható. A „Kolhoz Kör” tagjai is elégedetlenek voltak

a főnnálló állapotokkal, a szabadság fojtogató hiányával, a megsértett nemzeti méltósággal. Kabdebó Lóránt irodalomtörténész volt a folyóirat szerkesztője. (25.) A könyv külön érdeme, hogy Zsebők közöl egy interjút Kabdebó Lóránttal. (121–128.)

A Kör tagsága vegyes volt, ahogyan már utaltam rá. Sorsuk is meglehetősen különbözőképpen alakult. Egyetlen halálos áldozata volt a forradalom napjaiban: I. Tóth Zoltán történész, akadémikus, a Történettudományi Kar dékánja október 25-én a Kossuth téri vérengzésben halt meg. Mások emigráltak, mint Máté Imre és felesége, Darázs Mária. Végül, nem kevesen maradtak, és idehaza őrizték a lángot, mint Kabdebó, Szabad György és Szakács Sándor (utóbbi ugyan disszidált, de hazatért).

A kötet nem szükkölködik kalandregénybe és kalandfilmbe illő jelenetekben. Ha egyszer valaki 56-ról készítené egy nem túlságosan agyonpolitizált játékfilmet, érdemes lehet néhány jelenetet felhasználni. Máté Imre feleségéve együtt a Hanság mocsarain keresztül szökött át határon. Menekültként laktak a goldeggi herceg St. Pölten melletti kastélyában. (106.) Vagy gondoljunk arra, hogy a Kör október 6-ára történelmi sétát rendezett, amely a március 15-i főpróba méltó folytatása volt, és drámai módon egybeesett Rajk László újratemetésével. (74.) Borsodi Csaba történész 200–250 főre teszi a sétán résztvevők számát, ami az adott korban jelentős mértékű tömegnek számított Budapest utcáin. Néhányan „Tanítsanak igazat!” jelszót skandáltak, ami nagy bátorságra vallott. (76.) Ám a legmulatságosabb jelenet alighanem az volt, amikor a szovjet nagykövetség előtti tüntetésen egy Cica becnevű aktmodell, Andropov nagykövet egyik szeretője ablakból integetett és csókokat dobott a tüntetőknek. A visszaemlékező, Máté Imre azt mondta, Andropov nyárfalevélként remegett a függöny mögött, és kérte Cicát, ha a tömeg betör az épületbe, győzze meg őket, hogy ő mindig is a magyar nép barátja volt. (79.) Hozzátehetjük: az az Andropov volt, akinek nem remegett a keze Nagy Imre és társai elraboltatásakor, és aki később a Szovjetunió főtitkára lett (1982–1984).

Végül érdemes kiemelni, hogy Zsebők minden levéltári forrást megmozgatott, amit csak lehetett, így az állambiztonsági szervezetek iratanyagát is. A legtöbb dokumentumot maguk a szereplők szolgáltatják, hiszen számosan (Kabdebó Lóránt, Máté Imre, Szabad György) megírták visszaemlékezésüket, és 2006 óta reprint változatban elérhető a *Tiszta szívvel* című folyóirat. Zsebők felhasználta az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának és Bölcsészettudományi Karának üléseiről készült jegyzőkönyveket. Néhány 56-tal kapcsolatos releváns mű szerepeltetését méltán hiányolhatjuk, ugyanakkor túlzásnak tartom Berecz János *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* brosúrájának a szakirodalomba való építését.

Emellett érdemes lett volna egy külön fejezetben összegezni, pontosan milyen távlatos elképzelései voltak (ha voltak) a Körbe tömörült fiataloknak, és mi volt az eszmrendszer, amelyet a Kör tagjai a leginkább közel éreztek magukhoz. Bár ez valamelyest kiderült a visszaemlékezők idézeteiből, ám ez egy körvonalazatlan szabadság-eszmény, amelynek jegyében a Kör tagjai vallották a magyar társadalom egyesítését és kohézióját. Az valószínűsíthető, hogy a Kör tagjainak többsége rendkívül ellenszenvezett a fennálló szocializmussal, amire a paraszti tagok szocializációja és otthonról hozott élménye is alapot adott. Hiszen, ahogyan Kabdebó idézi az interjúban, míg „a városi ember – Pesten vagy vidéken – tudta, nincs vajás kenyér, sőt, annak is örültünk, hogy kenyér van”, addig „azok, akik látták falun, hogy ott megtermelik, agyondolgozzák magukat, és nekik sincs, nos, ők máshogyan viszonyultak az egész rendszerhez”. (125.)

Talán a népi írók öröksége volt az a hagyomány, amelyhez a Kör tagjai visszanyúl-tak. A népi hagyomány olyan eszmei alapot jelentett, amelyen agrárdemokrata, polgári demokrata és szociálisan érzékeny konzervatív, kereszténydemokrata érintkezhetett,

ugyanakkor ez eleve kizárta a szélsőbaloldalt. A szélsőjobbaldalt pedig az zárta ki, hogy a határon túliak olyan élményekkel érkeztek, elsősorban a román uralomról, de Szabad György például a munkaszolgálatról és a magyar hatóságok holokausztban játszott szerepéről is, amely immunissá tette őket a sovinizmussal és etnikai, felekezeti alapú kirekesztéssel szemben. Akit egyformán ellenségnek tekintettek, illetve halálra ítélték Horia Sima vasgárdistái és Szálasi nyilasai, Antonescu és Sztójay csendőrei, és aki érzékelt I. Mihály király és Horthy Miklós szorult helyzetét, aligha érzett rokonszenvet az 1945 előtti politikai rendszer iránt! Ám az 1945 előtti politikai helyzethez képest relatív baloldali álláspont nem változtatott a szovjet mintát szolgáló, másoló, nemzeti, helyi és paraszti érdekek és érzések iránt közömbös, egyébként a közép- és kelet-európai népek sorsközösségét és együttműködését lehetetlenné tevő hazai kommunista rendszerek iránti jogos és érthető ellenszenv. A tagok paraszti és polgári szocializációja miatt valószínűsíthető, hogy egy reformkommunista rendszerrel sem békéltek volna meg.

Zsebők Csaba könyve megrázó, ám helyenként szórakoztató, és minden elemében tanulságos látélet egy értelmiségi körről az 56-os forradalom idejéből. Bátran ajánlható mindenkinek, aki alulnézetből kíváncsi 56-ra.

(Zsebők Csaba: Tiszta szívvel 1956-ban. A „Kolhoz Kör”: a forradalom (egyik) szellemi előkészítője. Bp., 2019, Oikosz Alapítvány, 144 p.)